

ללמד מלאכת יד ואומנות, שגם זה נהוץ מאד) עם שאר ידיעות נחוצות; ואז יש תקוה כי הדור הבא יהיה יהודים כשרים היודעים את עמם ואת דתם. — ועצתי כי רועי ישראל יִזְעֻזּוּ יהדוּ ויבחרוּ מִקֶּרֶב הישיבות ברוסיא צעירים לימים בעלי תורה אשר לשון הארץ אתם (באופן שיוכלו לתרגם את הלמודים העבריים בלשון רוסיא, שבה אחינו ההם מדברים) שימה בפיהם ולשלחם בערי רוסיא הצפונית ליסד את בתי־הספר לתלמידים ולהורות לקת. ואין ספק כי אחינו הרחוקים יקבלו אותם בסבר פנים יפות וגם את שכרם לא יקפחו.

* * *

רועי ישראל! דבר גדול נתן לכם הזמן להראות בו את כחכם; מקום רחב ידים נפתח לכם לפקה על צרכי אחיכם — אל נא תאחרו את השעה הרצויה ואל נא יהי הדבר הזה, שבו תלוי קיום היהדות, קל בעיניכם! זכרו דברי הכמיני הקדושים כי "כל מי שספק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב ואינו מהזיר — כל דמין שגשפכין בישראל נשפכין על ידו!" זכרו זאת והתאוששו — וד' יהי בעזרכם לבצע מעשיכם.

יִדְאֵל, כּחֹדֶשׁ מִנַּחֵם אב, תרמ"ט.

סיר מינשעה.

על ישראל וספרותו בנאליציה

הבו לכם אנשים.

מי כעם ישראל גוי אחר בארץ אשר הספרות היא נשמת אפו ולכל בה היי רוחו? אם נזכור ימות עולם, נבין שנות דור ודור לא נפגשו ולא נמצא עם אשר שקר על דלתי הספרות ובה שם כל מעינו כהעם יוצא ירך יעקב. למן העת אשר קדוש ישראל הופיע מהר פארן ובימינו אש דת למו; בהפרידו בין בני אדם ונבולות עמים הציב, ויבחר בישראל כי יהיה לו לסגולה וליעקב אמר: "אתה חבל נחלתי", ובקולות וברקים הוצבים להבות אש שם לו חק ומשפט ויתן לו תורתו, תורת אמת הנצבת לעד לעולם כימי השמים על הארץ, הספר הראשון מימי קדומים, אשר הדרת השיבה והזקנה עליו חופפת, העמוד התוך אשר כל בתי הספרות עליו נשענים — מני אז היה עם ישראל לעם הרוח, עם הספר, עם אשר תורתו אומנתו, עם אשר ישום לילות כימים ללמוד, להגות, לכתוב, לרשום, לחבר ולדבר.

אז בהיות עוד כבוד ישראל חדש אתו, עת ישב על ארמתו, ארמת הקדש, עת היו לו עוד כל שכיות החמדה: ירשלים תפארת הערים על תלה בנויה,

בה הוכן בהסדר כסא ובאהל דור יושב שופט צדיק, מלך דורש משפט ומהיר צדק, ממלכת ישראל היתה צבי הממלכות תפארת גאון יעקב; על הר מרום הרים נכון היה בית ד', הוא מקדש אלהי יעקב אשר לשמו ולזכרו תאות נפש הישראלי; שפתו מלאה עוד כח עלומים, העם הנאים בה נאום כי היתה על שפתותיו, בה הביע כל הפצו, בה הוציא כל רוחו בשפה צחה וברורה וממהרת לדבר ככל השפות אשר היות הנה — אז מציון יצאה תורה ודבר ד' מירושלים! נביאי אל וחווי שדי אשר רוחו דבר במ ומלתו על לשונם הקימו בתי ספר לתורה ולתעודה, בתי מדרש להכמת הדבור, ומכל אפסי הארץ נהרו אליהם בני נעורים וצעירים לימים למאות ולאלפים להקשיב שם לקה, החווים מהות שדי הוקמו גם על להיות מורים ומלמדים את עולי הימים האלה אשר בשם „בני הנביאים” יבנו, וברעם קולו נתן ד' צו אל בן־אמון „צור תעודה התום תורה בלמודי”; וגם יתר העם שלומי אמוני ישראל אמרו להכמה אהותנו את, דרשו תושיה ויכרו להם אוון לשמוע בלמודים אשר הטיפו הצופים לבית ישראל, ולשפת יתר תחשב להעתיר דברים ולהוכיח באזנות ומופתים את אמתת הרברים האלה, כי כל היודע פרק ברברי ימינו הנה כספר הגלוי גלוי וידועים לפניו אמרי אלה.

ואחרי ככלות הכל, כאשר הרל ישראל להיות עם מדיני בארץ כי הגלה הגלת שלומים; עת נשבת מבצר מאפרים וממלכה מיהודה, ויהי נע ונר בארצות זרות, מפורד ומפורד בין עמים ולאומים שונים, וילך מרחי אל דחי, מנוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, ובארצות הנכריות ההן נפשט כבודו מעליו ונקלה בעיני עצמו ובעיני זרים, וידל גם כבוד שפתו הנעימה כי הוריד עדיה מעליה בתערובות מין בשאינו מינו, ותרד פלאים מעט מעט עד כי שכה אותה כלה ולא יכול לדבר בה עוד כבשנים קדמוניות — הנה אז ראה ישראל ויתבונן כי סגולות ושכיות התבל הלזו לא לו הנה, כי הלף ועבר מעולם המעשה, כי אין לו הלך בארץ ומלאה ולא נהלה בהמונה ושאוונה, לכן התצמצם בעולם האצילות ונסגר ב' אמות של ספרותו עוד יותר מבראשונה. עוד גם זאת היתה נסבה לעשותו לעם הרוה: כי נפלה עליו אימתה ופחד ויירא ויצר לו פן יקרה גם את תורתו שארית הפליטה אשר לו, כמקרה אשר קרה את שפתו, פן ישכה גם אותה מלכו כמת אשר אבד עליו כלה בירכתי בור, וע"כ רבך בה בכל נפשו ומאדו, וכבבת עינו שמר אותה לכל תחול בה יד זרים ובל תהיה טרף לשני הזמן אשר אין נסתר מחמתן ועל כל קדש לא תהוסנה עיניהן; ומן הוא והלאה נקשר עם ספרותו בקשר אמיץ והזק והיו לעצם אחד, כאשר יאמרו המושלים: „אורייתא וישראל חד הוא”, וכדם הנותן חיים לכל חי ובלעדו אין חיים ותנועה בנוף היצורים, כן היתה הספרות רוח היתה בכל תנועותיו ופעולותיו, נפש העם כלו אשר בלעדיה לא יתיה. ויען ידע מראשית אחרית, כי לולא תקיף הספרות את כל אברי האומה ורוחה תקבץ אותם אל מקום מרכזי אחד, אז לא תהיה לו תקומה בין העמים שכניו, כי רק היא תעמוד לו לכל יכחד קיומו מן הארץ היא תהיה לו עזרה בצר בקום עליו אדם לבלעהו חיים ולהעבירו על דעת קונו, היא

הסמוך אותו בימין צדקה כי לא ישטף בשטף גלי הזמן, היא תסגור הדרך בעדו בל יעבור הגבול ובל יתבולל בעמים אשר יתגורר בתוכם, רק היא תעצור אותו מלכת בדרך רחוקה ועל ידה ישאר נאמן למקור מהצבתו ולא יאבד השם הנכבד "גוי שומר אמונים" — יען כהכם הרואה את הנולד צפו עיניו את כל זה מראש, לכן אף אם בזמן מן הזמנים פרשה ההשכלה הכללית את מוטות כנפיה גם עליו, אף אם בעת אשר ההכמה המשותפת לכל בני אדם נתנה בהוצות הארץ שנגלה שמה קולה, ולקול קריאתה התעורר גם הוא ותעבור הרנה גם בקרב מחנה ישראל, אף אם שמעה אזו ותבן בספרות העם והמדינה אשר גר שמה קרא והנה בספרי הספרות הכללית ככל בני המדינה אשר חסה בצלה, מדינה ומדינה ככתבה וכלשונה עם ועם כשפתו וספרותו, הכל לפי רוח המקום והארץ, הגוי והעם אשר היה גר ותושב עמם, הנה בכל זאת לא משך את ידו מתורתו וספרותו, לא השליכה אחרי גוו, ותהי להפך, תורתו היתה העקר והספרות השלטת המפל לה, ספרותו הגבירה וספרות הכללית השפחה המשמשת לפניה, הראשונה היתה שעשועו תמיד, שיהתו כל היום והגיונו בלילה, והאחרונה רק כתבלין לתבשיל למען ינעם יותר להיך אוכלה. ולא זה בלבד אשר ספרותו נשארה בעצם תקפה בתקופה כזאת, אלא גם רכשה הרבה והצליחה בימים כאלה, כי התרחב ההוג שלה ותשגשג למעלהוראש ותעש בדים לגאון ולתפארת. מודעת זאת בכל הארץ כי התחומין יונקים זה מזה והגבולים פה אל פה ישקו, כי ההכמה האחת תעזר מהברתה ומה שהסר פה גלה שם או מה שפה נמצא בקצור שם נמצאהו בארוכה ומפורש ושום שכל; כן הנה גם הספריות, האחת נתוונת מרעותה ומתפרנסות זו מזו, שואלות את כליהן זאת מזאת מכלי האגנות ועד כלי הנבלים, מחליפות בגדיהן ומשתלמות האחת סן השנית. וכמו כן היה גם לספרות העברית בעת השכיל ישראל בהספריות הכלליות, כי אז שתל יהודה כל פרי נחמד למראה וטוב לכאכל בתוך הגן אשר לו, הזמורות מכרמי זרים אשר תוכלנה להיות לתועלת להספרות והמון העם, נטעו הסופרים בכרם די אשר בקרן בן שמן, הכריתו הזלולים במזמרות והשליחות נטשו עברו ובאו בפרדם יעקב, הכניסו יפיפותו של יפת באהלי שם, אך הלבישו את הנכריות ההן בבגדי קרש, וכמו לידתן והורתן היתה בקדושה כן נעשו והוכנו על טהרת הקדש, והיה סחרה ואתננה של ספרות זרה קדש לדי. כן הסיעו הסופרים העברים מאז מעולם אבנים מהומות הספריות הכלליות לבצר את הומת ספרותם, בכדי שלא תחסר כל בה, ולמען ימצא העם השקוע בדי אמותיו הכל מוכן ומוזמן לפניו די מחיה ומזון לנפשו אשר תקרא הב הב בעת תתעורר התנועה הכללית ובל ימות לשהת מפני חוסר ורעבון לכלכלה רוחנית. קנצי למלים, עם ישראל היה מראש ימות עולם נרתק עם ספרותו ברתיקות חזקות כשרשרות ברזל, הוא היה עם הספר בכל עדן ועדן, בעת רעה כבעת טובה, בעת שלום כבעת מלחמה, בעת לקה עוד חבל בענינים מדיניים ובעת ירד מן גיא החזיון אשר לעמים השוכנים בארצותם ושבת הממלכה בידם; בעת אשר הוא והעמים ארזוני הארץ ישקטו על שמריהם, לא יעירו ולא יתעוררו, לא יאיצו לעלות לפסגה של ההשכלה, ובעת תחל התנועה ביניהם ללכת קדימה ולפסוע בצעדי

און הלאה, בעת אשר מסבה זמנית או מקומית הקיף, דדהיפה אותם וישנסו מתניהם לעלות מרום הר ההשכלה; תמיד נשאר נאמן לשפתו וספרותו, תמיד קשר כתרים לראשה ויתאמר בה לעיני עמי התבל, תמיד למד ולמד, הגה והורה; בעת גלה מארצו גלתה היא עמו, בעת מצא מנוח לקף רגלו שכבה היא בחיקו, ובעת נדר נשאה על כתפו ותלך עמו, בעת צרה ומצוקה היתה היא נחמתו בעניו, ובעת נוח לו מסביב היא היתה חדות לבו לשוש אתה משוש, בעת אשר החשך החשיך סביבו היתה עמוד האש להאיר לו הדרך, ובעת היתה לה הרוחה רוח גם לה. —

ימים טובים כאלה היו לישראל בכל ארצות מגוריהם עד העת שבה נולדה בארץ אשכנז התנועה האחרונה להשכלה, וגם בימי הנוער של השכלת היהודים שמה. כי אם נזכור ראשונות ונשים מבט עינינו על התפתחות ההשכלה בארץ אשכנז בכלל ובין בני עמנו שם בפרט, הנה תופיע לעינינו תמונה מהודרת ומעושרת בעדי עדיים ככל החזון אשר תארתי למעלה. רואים אנו אשר בעת החלה תקופת התנועה בארץ זאת ותעבור רוח ההשכלה שמה ותצורר בכנפיה את יושביה, התעורר אמנם גם ישראל לקול העת, הקיץ משנתו והתנער מעפר שפלותו, הסיר מקרבו רוח העוועים אשר מסכה הבערות בכל יצוריו גוו ושאף לחיים הרשים, היים של תנועה ופעולה, היים שיש בהם היים, שלא יבוש ביום שידובר בו בשער, שלא יעמוד במדרגה קטנה מיתר העמים, ושלא יאָלץ לבוא בצור ולהטמן בעפר מפני פחד ההשכלה ומהרר גאונו בקומה לקחת ממשלת התבל בידה; אבל על ידי זה לא מאס בשפתו וספרותו, לא פנה לה עורף, לא השליכה אל מקום שפוף הדשן לא עזבה ולא נששה, כי אם החל לכבס אותה מטמאתה וחלאתה, להסיר בגדיה הצואים אשר הלבישוה בימי האפל, ונשב רוח בין בקרבה למען תהיה ראויה לקבל השפעת עת ההיה, האיר את מהשכיח לרוח הזכן, טהר שמייה אשר עננים סוככים העיבו אותה בימי הסכלות, ויאמר להשיב לה כל כבודה והדרה ההיו לה בעוד היתה בנעוריה בית אביה. אמנם כן, גם התנועה האחרונה הביאה בתחלתה רב טוב לספרות ישרון בארץ אשכנז, הסופרים כתבו, חברו, שרו בשירים וחזו חזיונות בשפת עבר, והמון בני ישראל קראו ובלעו את דבריהם בעורם בכפס כבכורה בטרם קיץ, כי גם עדיהם ננע הרוח אשר נשב בכל עמי התבל ויניע את לבבם לבקש אוכל רוחני לפי רוח ומעם הזמן שהיו בו, והסופרים, אשר ידעו עת לכל הפך, מלאו משאלותם והגישו לפניהם מטעמים ומעדנות בכלים טהורים לאכול לשבעה וגם להותיר, עד כי לא היה להם — להקוראים — פתחון פה לדרוש יותר והפיקו רצון מאתם. ובכלל תחוינה עינינו תנועה חזקה בהספרות העברית בעת הזאת בקרב ישראל יושב אשכנז, הספרות הלכה לפניו, צעדה קדימה, לא נשארה על מצבה אשר עמדה בו לפני התנועה הכללית, אך הוסיפה חיל ותעלה פלאים, כבכל התנועות הכלליות מאז מעולם. — אולם עברו עשרות בשנים ותעבור רוח השלילה וההריסה בתוך בני ישראל וישובי אשכנז! ההשכלה הרמיה, ההשכלה השוכבה, ההשכלה המדומית ירשה את מקום ההשכלה הטהורה; הכפירה באמונה ודת, ההכחשה בכל קדשי בני ישראל גברו בארץ; ההתחכמות וההשתכלות

במדה רבה יותר מן הצורך, במדה גדושה ונפרזה מאד, העבירו את ישראל על דעתו ועל דעת קונו. המים הזורנים האלה נשאו רכים וישטפו כל שדמות יעקב, כל עץ, כל שיה, כל זרע עשב למינהו, עד כי כלה דשא גם ירק לא היה; משברי המים העצומים האלה השרישו את היתר התקועה במקום נאמן, ונגרעה ונכרת המשא אשר עליה, כשל עוזר, ונפל עוזר, הם הצאצאים והצפיעות וכל כבוד בית יעקב. יען כלה ונחרצה היתה מאתם לכל דבר שבקדושה, והסופרים גורו כליון הרוץ לכל אמונה וערו עד היסוד בה, לכן נוורו אהור גם מן הספרות אשר כל מטרתה היתה לסמוך בידי האמונה, לסמכה ולסעדה בימין צדקה. הספרות העברית הוא כהה לאלוה לקבץ את נפוצי יהודה הנדחים ולאגד לבות המאמינים בתורת משה, היא הבריה התיכון המבריה כל אברי הגויה הזאת אשר באמונתם יברלו מיתר עמי התבל, וכאשר נקרע המסך המכדיל הזה, מה לה פה? ומי לה פה? האמונה והספרות העבריות הן אהיות תואמות, מבטן אחת יצאו, על ברכי אומן אהר גדלו, רוח אהר שפוך עליהן כי מרועה אהר נתנו, וכל החושב להתיר אגודתן, אשר זה אלפי שנים נוסדה בשמים ובארץ טועה ותועה הוא, האחת לא תוכל להיות רק בחיות השנית, ובמות האחת תמות השניה עמה. על כן בעת שטף ועבר באשכנו רוח ההשחתה ויכרות כל אמונה מלב ישראל, סהף בזרם שטיפתו גם את אהותה, את הספרות, כי חדלו הקוראים לקרות, לפתוה את אמתהת כספם לפני הסופרים עברית, וילכו לנוע על אדמת זרים, היא הספרות הכללית, ובה מצאו דים ועוד יותר מדי מוכן ומוזמן לפניהם, ומפני זה נאלצו הסופרים, אשר על עטם יהיו, לנער גם המה כפם מהספרות, לעזבה ולנטשה כלה ולבקש להם אומנת אחרת המחיה את בעליה ובכן פנה זיוה, פנה הודה, פנה הדרה של הספרות העברית מארץ אשכנו. —

ההשכלה בעצם טהרתה וחין יפיה, בשיא תפארתה והן שפתיה, אשר התראה בתהלת ימי מסשלתה בארץ אשכנו בצבעיה אלה, לקחה לבבות שבי ותמשוך עליה עיני יתר בני ישראל בשאר ארצות. ארצנו גאליציען ראתה את תפארת ההשכלה האשכנזית ותהמוד יפיה כלבבה ותפלס לה נתיב בקרבה, ואחרי שנות מספר הופיעה בהדר גאונה בקרב יהודי גאליציען. ארץ רוסיא גם היא ראתה את האור כי יהל, כי אור חדש נגה על בני ישראל באשכנו וגאליציען וקרן עור פניהם, ותאמר אל האור הזה: „משכני ואהרין ארועה, הנה דלתי ביתי פתוחים לפניך לרוחה, בוא בהררי והאיר במשכנותי“; ולבני ישראל יושביה אמרה: „לכו ונלכה בית יעקב ונקדם פני האורה הזה הסר ללון בתוכנו, כל אשר תשאל עינו לא תאצלו ממנו, נתון תתנו אפילו מאה פעמים, כי הון ועשר בשמאלו וכל טוב בימינו“. כן באה ההשכלה מאשכנו ארצה גאליציא כימי דור אהר אחרי הלדתה, ולרוסיא אחרה לבוא עד אהרי ימי שני דורות מיום הבראה, ואז החלה תקופת התנועה בשתי הארצות האלה. גם בהן היתה התהלת התנועה בקדושה וטהרה, בהתעוררות לחדש נעורי שפת עבר, בהתלהבות עצומה להרים קרן הספרות ולהפיצה בין כל העם. בצלם דמות תבניתה של התהלת התנועה באשכנו, היתה ראשית ההתעוררות בגאליציא ורוסיא, כאמה כן בתה וכן בת בתה, כלן השתמשו בההשכלה משך זמן ידוע לטובת השפה

הספרות; הראשונים אשר בארצות ההן שמעו את קול הקורא, התאמצו בכל עוז למשוך כבירים בבהם אל הספרות, כל שאלתם ובקשתם היתה להשיב לשפת עבר את כל הודה והדרה מקדם, להוציא ממסגר אסיר, כתבי הקדש אשר רק בהם היתה השפה סגרת ומסגרת, לתת מהלכים לה בין העם אשר השב כי אסור לנגוע בה יד, בל תחולל; כן השתדלו בכל שארית אונם להטיב ולהועיל לשפתם ולספרותם, וגם ראו פרי תנובה במעשיהם וקצרו ברנה אלומותים, כי מצאו אזנים קשובות בכל העם מקצהו קולם לא היה כקול קורא במדבר לא זרעו על צחיה סלע, כי אם אלפי אלפים אנשים מבני המון העם הקשיבו לכל הגה היוצא מפיהם כלדברי האורים, ודבריהם הדרו אל נפשם ולבבם ושמו רושם גדול בהם, ותהי יד הספרות רוממה.

אולם כשם שבני רוסיא וגאליציא קבלו את הטוב מאשכנז בראשית התנועה להשכלה, כך משם נחלו את הרע; גם האור גם הצללים, הבר עם התבן הביאו אל ביתם משם. גם הם לא הבינו לאכול את הפרי ולזרוק קליפתו, לא ידעו בחור בטוב ומאוס ברע, כי אם לקחו את האליה עם הקיץ בה, השושנה עם ההוהים, הכסף עם הסינים! כאשר ההשכלה האמתית והטהורה מצאה הן בעיני בני עמנו יושבי גאליציא ורוסיא אחרי עבור איזה שנים מעת גולדה באשכנז, ויקבלוה בסבר פנים יפות, כן התמכרו לתועבה אחרי עבור איזה שנים מעת מצאה לה ההשכלה המשכלת מהלכים אצל אחיהם באשכנז; גם המציאה הזאת ראו ונפלו עליה ויקבלוה בזרועות פתוחות, כי טחו עיניהם מראות ומהשכיל לבותם כי משרש נחש יצא צפע, ובפריקת עול האמונה והדת גם ספרותם תלך הלוך והסר. עמנו אמנם נשאר עם הספר כמקדם, קרא, הגה, ולמד כאשר נפשו המשכלת דרשה מאתו — אך לא עברית, את ספרותו הפרטית המיוחדת רק לו לבדו שכה כמת מלב, בזה ליקחת אם ולא השך רוק מפניה, השפיק בילדי נכרים כל היום ושפתו עמדה בקרן זוויות ורמעתה על לחיה כי בניה יצאוה. על כל מדרך כף רגליו פגשנו משכילים מבני עמנו אשר היו בקיאים בספריות העמים, כיהודי כשר המתפלל ערב ובקר בקי הוא בתפלת „אשרי“, ספרי הכמיהם היו שגורים על פיהם, כנגניות משוריהם הרנינו את לבותיהם, אך השפה העברית לא תזכר ולא תפקד ולא תעלה על לב, רק לשמע און שמעו שמעה ואת טוב תארה לא שזפו עיניהם, את גדוליה לא ידעו, את ספריה לא הכירו ולא אבו לדעת. היחידים השרידים, אשר אש אהבתם לשפתם ולספרותם לא עממה בהם, נשבר לבם בקרבם בראותם, כי אחיהם בני אמונתם יוצאי הלציהם של אברהם יצחק ויעקב — ישנו בורה, כורעים ומשתהוים אליה ביראת הכביר, נושקים כפות רגליה ולוחכים עפר צעדיה, מפזרים כסף כאפר בשביל שחוק קל המרחף על שפתיה, וזהב למכביר ישקלו על ידיה בעד קרוץ-עין לאות ברית; לבם היה עליהם דוי ובמסתרים בכתה נפשם בהתבוננם, כי הנכריה הזאת לקחה כל לבבם ותמלא את כל בתי נפשם ואת יונתם תמתם, יהידתם ורעיתם, אשת בריתם ותבתם — גרשו מהסתתה בנחלתם, עזובה כאשה סרת טעם, ברחו מפניה כאשר ינום איש מפני הארי, הציבו שומרים על דלתות בתיהם בל יתנו לה לדרוך על סף פתחם אם תהפוך

לשוב אליהם ולכפר פניהם במנחה; ואם גם מצאה אחרי עמל ותלאה את גתיות ביתם ותושט להם מנהגה — אז רעמו פנים אליה ולא שמעו לקול דבריה עד כי נאלצה לצאת מהדרי משכיתם ולהסתתר מעין רואים כי בושת כסתה פניה. אדבר בשפה ברורה: משכילי עמינו בארצות גאליציען ורוסיא, אחרי ימי בכוריה השכלה, העשירו את סופרי העמים — אשר גם בלעדיהם שמן חלקם ונחלתם שפרה עליהם — עושר רב, במיטב כספם שלמו בעד כל ספר וספר בשפת המדינה; אם יצא ספר חדש לאור הם היו הראשונים אשר פתחו אמתחתם לפני מהברו ומדפיסו למען יביאו ברכה זו אל בתיים; מכספם היו סופרי הגנים ללשוניותיהם כשרים ורוזנים, מהונם ישבו בארמונות ובהיכלי עונג, מזהבם אכלו מעדנים ושתי סמתקים, לבשו בגדי תפארה לצבי ולכבוד, קנו להם סוסים דוהרים ומרכבות יקרות, כי הריקו להם אוצרותיהם, וכל הפצים לא יקרו בעיניהם כשורה אהת מפלוני הסופר הפולני או האשכנזי או הרוסי; אך הסופרים העברים רשו ורעבו, ריש ומחסור היו מנת חלקם ועוני וכפן מרות גורלם, כי את פועל כפיהם לא ראו ואת מעשה ידיהם לא הביטו המשכילים בעמנו; ולא בלבד כי אלה האחרונים לא הקרימו לפתחם של הראשונים לקנות ספריהם, אך גם סגרו את בתיים על מסגר לפנייהם ונעלו שעריהם מבוא, כי אין למחבר עברי בלתי קרוא לבוא אל בית משכיל חדש שלא כדת. מצבם הרע של הסופרים אלץ אותם להביא להמם ממקום אחר, וישלחו ידיהם במסחר ובקנין ובכל עבודה, ועל כן גם הספרות לא יכלה לעשות נטעי נעמיים, כי הסופרים הסירו לבבם ממנה על כי היו נתונים נתונים שקועים ומבועים במסחריהם וקניניהם ובמשלה ידיהם. אם אין סופרים מיוחדים אשר אין להם בעולמם רק הספרות, אשר בה יהנו יומם ולילה, אשר בה ישימו כל מעינם תמיד — אז אין גם ספרות הגונה ונאוה, רק ברק של ספרות ולא יותר. ספרותנו גם היא לא היו לה סופרים פרטיים אשר היא תהיה משאת נפשם ולה יקדישו כל. הייהם, סופרים אשר על עמם יהיו ומהספרות להמם נמצא, יען לא היו לה די קוראים אשר ימלאו בטן הסופרים כי תרעב, קוראים אשר ישלמו בעד קריאתם, ולכן לא יכלה גם הספרות לפסוע פסיעות גסות לפנים, לצעוד קדימה ולהגיע אל תכלית השלמות ככל יתר הספריות אשר בארץ הן. אם אין קוראים אין סופרים, ואם אין סופרים אין ספרות! וכל הרעה הזאת המיטה עלינו ההשכלה המזויפת אשר העבירה בנינו וצעירינו למולך, ההשכלה אשר בהפקירא ניהא לה, ההשכלה אשר על ידה בנינו ובנותינו נתונים לעם אחר, ההשכלה אשר עליה יתאונן המשורר במר נפשו לאמר:

„הנה בנינו הולכים קדימה שנה שנה,

מי יודע הגבול עד מתי עד אנה?

„אולי עד מקום משם לא ישובו.”

„עתה המקדש ישם כהניו נאספו,

ופני אלי זה קורי עכביש חפו. — ”

על ידי ההשכלה, חיה
דורקם וטורפם הזלם

המצב המעציב הזה נמשך עד שנות השמונים למאה הנוכחית; מתהלת שנות השמונים נשתנו מעט פני הדברים. השנאה לבנייטש אשר נידה בימים ההם

בארץ אשכנז ונתפשטה ביתר הארצות, הטיבה מעט את מצבו הרוחני של עמנו. המשורר האשכנזי שיללער אבי כל תופש כנור וענב יאמר: *Theuer ist mir der Freund, doch auch den Feind kann ich nützen; Zeigt mir der Freund, was ich kann, lehrt mich der Feind, was ich soll.* הרברים האלה נתאמתו עתה אצל בני עמנו; צוררי ישראל ושונאיו הורו אותו לדעת את תעודתו בימים האלה ובזמן הזה, כי לשוא יתקרב אל העמים וכקוף יתחקה על שרשי רגליהם, ללא הועיל ישליך אחרי גוו כל הרברים העומדים ברומו של עולם היהדות למען מצוא הן בעיניהם, לריק הוא עמל להראות כי גם הוא קרוא אדם, יען הם באהת אשר בסוד בני אדם לא תבוא גפשו ואיננו רק כקוף בפני אדם. שונאי בני ישראל החדשים הראו והוכיחו לדעת כי ההשכלה המזויפת של עמנו לא הועיל לו ביום עברה, כי כיון שנתנה רשות למשחית אינו מבחין בין משכיל הרש לשאינו משכיל, בין יהודי הנאמן לעמו ושפתו ובין פורק עול, כלם שווים לפניו להשחית להרוג ולאכזר, יען המשחית הזה לא ישים פרות בין מפלגות היהודים, ואם רק זרע קרש מתצבתו יוצא הלציו של אברהם, מצאצאי הבן הנעקר ומנכרי יעקב התם — אז לא יבטם לדעותיו, לא יתבונן לאמונת לבו אם יהודי כשר הוא או לא, אם הוא משלומי אמוני ישראל או מהפונים עורף לאמונתם, ולא יבריל אם מדבר בשפת יהודית פשוטה או לשונו תמהר לרבר צחות בשפת אשכנז, צרפת ודומיהן. הכלבים הם עזי נפש, נובחים וחורצים לשוניהם לכל אשר ממעי יהודה יצא, ויתנפלו על ההלך היהודי גם אם יתחפש בבגדי הנוצרים, וגם אם זרה רוחו לעמו שולחים בו שניהם; כאשר יספר לנו סופר נכבד אחד מבני עמנו, הלא כה דבריו: „הנה היום עוד לא אירא, אולי בחוץ ישמע כי מדבר אנכי יהודית... נזכרתי מעשה בנוגע לענין זה: כד הוינא מליא, היום היה יום הששה הלכנו אני ורעי, שני נערים, כסוני, לרחוץ על שפת היאור, ונכרה לעבור דרך בית אכזר נוצרי, אשר היו לו כלבים עזי נפש, כאד פהרנו פחד מפניהם; ויהי כאשר הקרבנו לבא אל ביתו קרא אלינו יענקעלע, אחד מחברי, שהלך עמנו: שמעו לי ואיעצכם באיזה אופן נציל את נפשנו מהכלבים — לא נדבר יהודית ולא יכירונו הכלבים ולא יתנפלו עלינו. הנער יענקעלע היה מאמין באמונה שלמה שאם אך לא נדבר עברית או יהיה טוב לנו... נערים סכלים היינו, ונאמין גם אנחנו כמוהו ונהרל לרבר יהודית. מובן הרבר, כי הרפואה היקרה הזאת הועילה לנו כמקוץ דם למת, ונמלט בעור שנינו מהני כלבין דחציפין...". אמנם כן המה הכלבים הסבעים הולכים על ארבע וכמו כן המה הכלבים אשר ילבשו שמלת גבר ובדמות אנשים הולכים על שתיים. כל זאת ראה עמנו בימים האחרונים, וישאל את נפשו: „אם כן למה זה אנכי? מה לנו להתחפש בשמלה לא לנו? נדבר יהודית!“, ויתעורר ישראל לשוב אל צור מתצבתו ולאמונת אבותיו, ויחל להטיב דרכו בבל הנוגע להייהדות להזור לתוך הגבול אשר עבר באשמת מאשרים מתעים ומנהלים רועי רוח, ויגמר אומר להרש שנית את ברית־עולם אשר הפיר בעצת עיניו, אשר זהר עץ־הקבון התעה אותן וחשבנו כי הוא זהב טהור; אז

החל רוח הלאם לפעם בקרבנו, תהית האומה פרשה כנפיה על כל אשר בשם ישראל יכונה, רעיון של התקבצות והתאחדות כדי להחזיר העטרה ליושנה הבה שרשיו עמוק עמוק בלב כל איש יהודי, האהבה למורשת אבות ולכל קרשי בני ישראל מלאה את כל הללו של עולמנו, ותנועה חדשה לתהית השפה ולהרמת קרנה, לקריאה של חבה ולהפיה רוח חיים בעצמות ספרותנו נראתה בקרב הארץ. אמנם כן מצרף לכסף ובור לזהב ומשטמת העמים — לבני ישראל! כי רוח השנאה לבני־שם עבר ויטהר את שבי ישרון. —

התנועה ההרשה הזאת הביאה עמה רב טוב לשפתנו וספרותנו רק בארץ רוסיא, כי שמה עוד לא היה הפרוץ מרובה על העומד וצללי סבת היהדות לא רבו מהמתה כבארץ אשכנז; שפת עבר עוד היתה בנפשות אחינו שמה והיתה מלאה כה עלומים בסתר כליותיהם מימי בכוריההשכלה, אשר אך זה מעט הלפו ועברו הימים הטובים האלה משם; ואם כי בין שתי התנועות ההן הבקו היק נכריה והמירו כבוד הספרות בקלון, הנה ע"י הסבות הנזכרות שבו עד מהרה מדרכם הרע בעוד מועד. גם חכמי ישראל שמה אשר רוחם היתה נאמנת עוד עם ספרותם ואשר בצרת שפתם להם צר, המה כנבוני דבר היודעים עת לכל הפץ ראו ויתבוננו בעין שכלם, כי תנועה זאת תוכל להיות למעין ישועה ומקור לא־אכזב לרוות תלמי הספרות; כי אם לא יאהרו המועד להוסיף עצים על המדורה ולהגדיל שלהבת האש אשר התנועה הציתה בלבות בני עמנו, או אש תמיד תוקד על המזבח השחור הזה ולא תכבה מהר; הם זכרו את מאמר הח"ל שאמרו: "אדהלא אכרעך זבינך זבין", וימהרו למכור סתורתם ומרכלתם בעוד קפצו עליהן קונים הרבה; התעוררו להשתמש בשעה טובה ומצלחת זאת והקדימו נעשה לנשמע, הפיחו בהזקת היר רוח חיים של אהבה וחבה להספרות והשפה גם באלה אשר הקרה והקפאון לא נמסו עוד מפני חוס התנועה, השתדלו לחמם הלבבות אשר קפאו ונצבו כמו נד סבלי רגש ומבלי נוע לכל מהמדי ישראל, התאזרו להסיר התבלול מעיניהם כי יראו נכוהות, ובל יחלמו עוד בהקיץ הלומות נעימים מהמאה ה"ט כי היא עת הזהב שעליה אמר בן אמוץ בחוון רוחו: "וגר זאב עם כשב ונמר עם גדי ירבץ". ולאלה אשר בעצמם החלו לתנות אהבים עם מהמדי ישראל הנאהבים והנעימים, הראו הסופרים הנכבדים אנשי חיל ורבי פעלים אלה אותות כבוד וחבה יתרה והשיבו אהבה אל היקם. השפיעו ביד מתנה ובלב נדיב למקבלים אלה, הרתיחו לבכם כסיר נפוח בל יקפא הדם הרוותה הנוול בעורקיהם, עשו להם מטעמים אשר ינעמו אל חכם. מסתקים וכל מיני מגדנות למען יתאו תאוה אליהם; הפשו תחבולות והתאמצו למצוא אמצעים להפיץ הספרות בין פנות כל העם, לרכוש לה נפשות ולהרים קרנה יום יום. עדים המה הספרים השנתיים והמכ"ע היומיים כי ככל המראה אשר נראית פה, קורא יקר, עשו הסופרים הרוססים; עדים המה הספרים הפרטיים אשר יציצו שמה בכל יום ויום כעשב השרה כי לא הפרזתי על המדה, כלם יעידון ויגידון כי לא ינחו ולא ישקמו נבונים אלה, וביודים עסקניות יעמלו לבצר חומת הספרות אשר רבו הבקיעים והנקיקים בה, יתהרו זה בזה כסותרים

היודעים בטיב משא ומתן אשר לעמת גדול ההתחרות כן יגדל המסחר, וזמחר הסחורה אם כי ירד מטה וזושר רווחא, הנה ירבה הסוחרים על אחר שבעה, וכלל ישן נושן הוא, אשר המוכר לא ידל ולא יתרושש אם ירויה רק מעט על סחורתו, ועקר הדבר הוא לסכור סחורה במספר רב ולהרבות הקונים השוקדים על דלתי בית סמכרו ודורשים לשכנו. כן חתרו בכל עוז לשכלל וליפות ולתת ברכ המבהיק לסחורתם, להיות מן הזרזים המקדימים — ונשכחים. הנה כן הולידה התנועה האחרונה ברוסיא קוראים במנין גדול, ועל ברכי הקוראים נולד קהל סופרים חכמים, ויהיו בראו ספרות מתוקנת ומקושטת רבת יופי, ויעלת הן, והיא מחדש תמשוך אבירים בכחה ותלכב קוראים הרשים וסופרים הרשים, וכן חוזר הלילה כי אחווים הם זה בזה מקושרים ומאוגדים כשרשרת זו אשר סופה נעוץ בתהלתה. —

אבל בארץ אשכנז לא פעלה התנועה הזאת אף פעולה כל שהיא לטובת ספרותנו. ה"ל אמרו: "אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש", כי אז בעורנו מלא כה עלומים יוכל עוד למנות כל חסרון ולתקן כל מעוה, יתגבר על התחתים שעל דרכו ויהנה מן המסלה כל מכשול ופגע, ולא תקצר ידו לשום העקוב למישור ולישר ההדורים, אולם הרואה עונתו בימי זקנה ושיבה עת כל כחו עזבה, אז לשוא פקה עיניו לראות כי נטה מדרך הישר, יען כבר אין לאל ידו להטיב את אשר עוה, ומה תועיל לו הכרתו אם בידו לתקן אֵין? גם עמנו באשכנז הכיר עותתו בימי זקנותו; הכיר כי סכר בכוריתו בניד ערשים, הכיר כי נתן כל מחמדיו בעד אפס ותהו, הכיר כי כנער נעור על השוק יתן את כספו בעד אנחים אשר אכלתם תולעת (בשפת גאמחה) כן נתן את כבודו לזר אך מה תועיל לו עתה הכרתו, אחרי אשר לא יעצור עוד כה לגדור הפרץ? הנה הוא אחר המועד בנוגע לשפת ישרון וספרותו, גם עוללות לא נשארו בו, גם שבילים בודדים תמו נכרתו, גם שנים שלשה גרגרים בראש אָמיר אֵין; כעם ככהן כלם סרו, יחריו נאלתו בימי ההריסה, והלכו עד קצה האחרון מהוץ לגבול השפה והספרות, את בניהם לא למדו גם קרוא וכתוב עברית, גם לתרגם מלה אחת, אשר גמולי מחלב עתיקי שדים בארצנו ידעו אותה, לא הורו אותם, והיו כל ספרי הקדש להם כדברי ספר ההתום, ועתה הגדים ההם נעשו תישים, הבנים גדלו והיו לאנשים, אך כבר עבר המועד, כאשר יאמר משל האשכנזי: "וואס האַנסטען ניכט לערנט, דאס לערנט האַנס ניממערטערה!" "מה שלא יעשה השכל — יעשה הזמן" יאמרו ההכמים, אמנם הנסיון היומי הוא מורה הכם מאין כמיהו, הזמן הוא רופא נפלא המחבש פצעי גוי ואדם יחד, אך מה יועיל רופא מומחה אם נקרא אל הדוללה בעת אשר כבר ספרפר בין החיים ובין המות? הנה החולה הזה ימות לשהת, כי הרופא המהולל הזה לא יוכל להעלות לו עוד ארוכה, על כי אחר לבוא, ומתים בל יקומון ורפאים בל יהיו. מה יסכון לו לסוהר רוכל מרכולת, הסופר אשר יחשוב ההוצאה וההכנסה, אחרי אשר אול הכסף מכיסו וצוררו נקוב? הנה הסופר לא ימלא החסרון, ואת הסוהר תלין משיגתו אשר נשא ונתן בלי חשבון ודעת בהיותו לו כסף תועפות:

אז בהיות הרכוש רב לא שם עליו עין,
לקח אף נתן בלי חשבון ודעת;
עתה החשבון יש אך הכסף אין
ובביתו וחנותו פשתה המגרעת.
אחר הסופר לבוא לעשות חשבוננו,

הוא בשפעת הדיו לא ימלא עוד חסרוננו. (מדברי ה"ר טעלנער בחולד
הספרות ש"ה שניה.)

וכמו כן אהרה התנועה ההדשה לבוא בארץ אשכנז, והסרון הגדול, הסרון
ידיעת שפרתנו וספרותנו, היא לא תוכל למלאות שמה, ומסס'חיים אשר הביאה
אתה לא יקום החילה ללכת על משענת. —

אך גם בארצנו גאליציעין לא נראתה פעולת התנועה הזאת לטובת ספרותנו,
לא עשתה רושם גדול אשר זכרו לא ימוש לעולם מלוח דברי הימים להשפה
העברית, פעולתה איננה פעולה ממשיה כצלם רמות תבניתה ברוסיה, רק צל
פעולה אנהנו רואים ולא יותר. וכל זה באנו באשמת סופרינו אשר לא ידעו
לכוון את השעה, אשר עינים להם ולא ראו כי עתה עת מוכשרת היא לברוא
תקופה חדשה בספרותנו, כי עתה היא השעה הרצויה להרכיב חוג הקוראים,
וממילא להרחיב גבול הספרות ולהטיב מצב הסופרים. האכזר אשר הוא אמן
במלאכתו יפהה וישרד אדמתו הכל בעתו, זורע בשעת זריעה, קוצר בשעת
קצירה, בקיץ יכון לחמו ויאסוף הביתה תבואתו בעוד השמש חם, הכל יעשה
יפה בעתו והוא לא ירעב עוד ללחם, כי יד הרוצים תעשיר והאדמה תחיה את
בעליה אם תעבד בידו איש מהיר במלאכתו, יאכל מפריה וישבוע מטובה וישמה
במנת כוסו; וכן הוא ארמט שפת כל אומה ולשון: אם ישכילו הסופרים להשתמש
בעת מוכשרת, וביד הרוצים יעבדו או עבודת ספרותם, אם לא יתפרו אז
במלאכתם ולא יטמנו ידיהם בצלחה, אם יצאו דחופים להגדילה ולהאדירה,
להרחיב צעדיה תחתיה ביתר שאת וביתר עז — אז רב טוב צפון בקרב העת
הזאת להסופרים ולהספרות גם יחד; הסופרים יוכלו למצוא קוראים לספריהם,
קוראים אשר יתנו לכסף מוצא, קוראים המשלמים בעד קריאתם, קוראים אשר
יולידו קוראים אחרים; והספרות תשגא מיום ליום ותשגשג למעלה ראש, כי
הסופרים הזרזים והנכונים האלה יבראו קהל סופרים חדשים, סופרים אשר יראו
את מעשה אהיהם ויקנאו בהם ללכת בדרכיהם, סופרים אשר הספרות תוכל
להתפאר בהם ושםם ישאר חרות על לוח לבה ימים רבים. גם העת הזאת היא
שעת הכושר להטביע חותמה לטוב על ספרותנו וסופרינו בארצנו כבארץ רוסיה
לוא חכמו השכילו גם סופרינו כהסופרים הרוססים לעשותה לכלי הפץ למעשה
ידיהם; אך סופרינו נמו שנתם, אין מתעורר ואין חולה על כבודם כי גלה
בינם, איש לעברו יתעה ואיש לדרכו יפנה, אין משים לב כי עוד מעט מועד
ותעבור המועד ויהיה גורלנו כגורל אהינו האשכנזים, אין מושיע ורב להציל
ספרותנו במרם תצלול בעופרת במים האדירים של ים הנשיה, אין פחיש פרות
לה בעוד לא הלפה כלה מאתנו ונוכל עוד להדש הברית הכרותה בינינו מימים
ימימה. הו! סופרים מאשרי העם! מה לכם נרדמים?! למה תחבו ולא תהישו

עתידות לספרותנו בעוד נוכל ונאבה לשמוע בקולכם? מדוע תמנעו את הטוב מבעליו בעת אשר לאל ידכם לעשותו? איך תהשו תהאפקו בעת תוכלו לעשות תושיה? אל מתי תהכו?! אם לא עכשיו אימתי? מי יודע אם במהרה בקרוב תמצאו עת נכונה כזאת? לא כל הימים והזמנים שוים עלינו לטובה וכדברי ה"ר מעללער הנ"ל אקרא גם אני:

הימים הטובים את בריתם יפרו,
אז המאחרים בכל תאות לב לעשות יאבו;
אך כבר אפסה ידם, לשוא אז יעפילו
ועד שוב בוא יום נכון רבות עוד יוחילו.

במה טובה הרבה תאבדו בידים, כמה כחות הרשים יכלו על ידכם באפס תקוה! קהליקוראים גדול עומד להבראות מנשמת אפכם, כבר הוכן החומר ע"י תנועת העת, כבר נלבש עור ובשר, גם עצמות וגידים נתנה לו המפליאה לעשות הזאת, כל המכונה נשלמה בכי טוב, ועליכם רק לנשב רוח חיים כאף הקהל הגדול הזה; גם עדר-סופרים, עדה נכבדה אין עיף ואין כושל בה עומדת אחורי בתליגה, מציצה מן ההרכים ובעד החלונות נשקפה, מבטת דרך חור המנעול וסיהלת רק לקריאה של חבה מכם:

השכילו איפא בעוד לא נכחד קימנו,
בעוד יש המתאווים לעזור ולהעזר,
בעוד עברים אנחנו ואלהי עברים בנו,
בעוד נמצא כה וכה איש לכל קדש ינזר;
במדם כל הטובים כלה יתרוששו
במדם כל אנשי לב בצרה נואשו.

הנני חוזר ושונה את דברי אשר אמרתי בסוף מאמרי "הספרות העברית וסופריה בגאליציען" ("אולר הספנות" שנה שניה) לאמר: "ולוא גדלה התהירות הספרות בארצנו כמנ ברוסיא, לוא לא נזורו אהור המול"ם בארצנו למראה כל פנע קמן וכל שטן עוברים וקלים, אזי שגשגה הספרות ועשתה פרי תנוכה בארצנו גם עתה, ולא נאלצו קוראים רבים במדינתנו להביא להסם מחוץ לארץ, וגם הסופרים לא שלחו מימיהם לחוץ; אך מה נעשה כי חסרה לנו קנאת סופרים אשר תרבה חכמה, ומעט מעט רובלים קאנקורענטים יש לנו אשר יחפצו לעשות עסק בהספרות, וגם אלה המעשים תרפינה מהר ידיהם ונסוגים אהורנית אם יקרה להם איזה מקרה בלתי מזוזר...". ככה אמרתי לפני שנה ועתה אני חוזר ומגיד: כי רק בכס הסופרים והמול"ם תלוי האשם אשר הספרות היא בדיומא התהנונה בארצנו, רק אתם אשמים בדבר אשר הקוראים גם הסיפרים לא ילכו ויתרבו מיום ליום בארצנו, אתם בערתם הכרם ועוד עתידים אתם לתת דין וחשבון לפני כס התולדה אשר לא תכיר פנים בדין. הנה אתם נרפים אתם ומתעצלים, וכוה תניחו גם מבשולים הרבה על דרכי ההרוצים עד כי גם המה תרפינה ידיהם וישיבו משרה המערכה, כי כמה מניעות יפגשו הקוראים והסופרים

אלה המתאווים לקרות או לכתוב על דרכם, כמה עליהם לעמול עד כי ישינו ספר או מכ"ע מהויץ לארץ, כמה עליהם לשבוע עמל ותלאה בדבר בית הדואר וכדומה! הנה כן גם לנפשכם תריעו גם לסופרים אחרים חדשים מקרוב באו, גם הספרות גם הקוראים ילכו הלוך והסור ע"י מעשיכם הבלתי רצויים, ועד מתי עד אנה? אוי! עד מתי? — אסיים בדברי ה"ר טעללער הנזכר כי הם ראויים להשמע מקוראי מאמרי זה:

עורו איפא והעירו ורכשו הלבבות!
בקשו בכל מקום, בקשו כי עוד תמצאו —
ומכל עבר עוזרים אליכם ינהו.
עליכם אך לשית עצה, לעשות פליליה;
עוד עז בנו, עוד חיל לעשות תושיה. —
יש להבניה כל הדרוש, כל החמר,
גם העובדים למינם לעבודה יכוננו.
יבואו נא אך המפקדים, יתנו אמר,
איש איש על משמרתו על חלקם ירונו. —
בטח ישראל ועשה, תחזקנה ידיך!
כמוץ יעבור היום, הה! פן תאחר מועדיך!

פייביש טעלצער הכהן.

